

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

УДК 332.12:330.52:330.15

М. А. ХВЕСИК,
*професор, доктор економічних наук,
академік НААН України,
директор,*
І. К. БИСТРЯКОВ,
*професор, доктор економічних наук,
завідділом комплексної оцінки та управління природними ресурсами,*
Д. В. КЛИНОВИЙ,
*доцент, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу комплексної оцінки та управління природними ресурсами*
*ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України"
(Київ)*

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОГО БАГАТСТВА УКРАЇНИ

На основі агрегованих оцінок вартості природного багатства України та її регіонів здійснено комплексну оцінку його просторової організації. Для підвищення ефективності використання природного багатства запропоновано просторово-інституціональну модель, яка базується на концепті децентралізованого відповідального корпоративного господарювання в інтегративних територіальних природно-господарських комплексах.

Ключові слова: природне багатство, просторова організація, ефективність.

M. A. KHVESYK,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Academician of the NAAS of Ukraine,
Director,*
I. K. BYSTRYAKOV,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Department of Complex Estimate and Management of Natural Resources,*
D. V. KLYNOVYI,
*Assoc. Professor, Cand. of Econ. Sci.,
Senior Sci. Researcher,
Leading Sci.
Researcher of the Department of Complex Estimate and Management of Natural Resources*
*Institute for Economics of Nature Management and Sustainable Development
of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

SPATIAL ORGANIZATION AND DIRECTIONS OF USE OF UKRAINE'S NATURAL WEALTH

On the basis of aggregated estimates of the value of Ukraine's national wealth and its regions, a complex assessment of its spatial organization is implemented. To enhance the efficiency of the use of the natural wealth, a spatial-institutional model based on the concept of decentralized

© Хвесик Михайло Артемович (Khvesyk Mykhailo Artemovych), 2016; e-mail: khvesyk@mail.ru;

© Бистряков Ігор Костянтинівич (Bystryakov Igor Kostyantynovych), 2016; e-mail: bystryakov@mail.ru;

© Клиновий Дмитро Віталійович (Klynovyi Dmytro Vitaliiovych), 2016; e-mail: klinko@mail.ru.

responsible corporative management in integrative territorial natural-economic complexes is proposed.

Keywords: natural wealth, spatial organization, efficiency.

Актуальність поставленої проблеми

Особлива увага економістів до природного багатства країни зумовлена, насамперед, вимогами часу, і зокрема – необхідністю пошуку базових засад подолання кризової ситуації за рахунок ефективного використання внутрішніх резервів розвитку. Природне багатство є складовою національного багатства, тому важливо зосередитися на особливостях його прояву як капіталу, який можна безпосередньо використати як матеріально-енергетичний ресурс розвитку національного господарства. Серед усіх складових національного багатства природне є найбільш інтегрованим у просторову економіку, оскільки воно активно впливає на формування особливого типу економічної діяльності.

Більше того, можна говорити, що природне багатство безпосередньо є сучасною формою існування природно-антропогенної територіальної соціо-еколого-економічної системи. Таке твердження зумовлене концептуальним баченням творчої людини як основного користувача та активного трансформатора природних ресурсів, який залучає їх до господарського обороту, перетворюючи, по суті, на форму багатства. Оскільки антропогенний фактор істотно впливає на якісний і кількісний стан природних ресурсів, то він потребує особливо ретельного вивчення у процесі формування природно-господарського простору. У свою чергу, ці ресурси використовуються в економічній діяльності як основні складові природного багатства (включаючи водний, земельний, лісовий, мінерально-сировинний та екосистемний капітал). Для ефективного функціонування і сталого розвитку такої системи відносин необхідно дослідити просторові аспекти її формування і використання. Підсумовуючи, варто зазначити, що актуальність окреслених проблем зумовлюється рядом питань наукового характеру, і зокрема – необхідністю:

- сформуувати сучасну методологію економічної оцінки природного капіталу з позицій просторової економіки;
- здійснити комплексну економічну оцінку природного багатства України та її регіонів;
- визначити напрями активного залучення природного капіталу до системи регіональної та національної економік;
- підвищити рівень ефективності використання природних активів у національному господарстві.

З позицій сучасних наукових поглядів, формат визначення територіальної організації капіталу набув новітнього трактування – з одного боку, як системно-динамічного процесу розподілу капіталу в національному господарському просторі (включаючи його економічну складову), а з іншого – як верифікованої та зафіксованої на певну дату оцінки системно-структурної характеристики такого розподілу.

До сьогодні комплексна оцінка просторової організації природного капіталу України як багатства не виконувалася. Проте існує значний науковий доробок, представлений, насамперед, змістовними працями В.П. Руденка, які мають теоретико-практичний характер і стосуються оцінки природно-ресурсного потенціалу регіонів України зокрема і держави в цілому [1; 2]. Втім, у цих дослідженнях

наведено лише системну економіко-географічну характеристику структури вартості природних ресурсів, без визначення власне економічної величини природного багатства та його складових. Економічні оцінки, подані у більш ранніх працях цього самого автора [3] (зокрема, вартісні ознаки природно-ресурсного потенціалу), сьогодні не є достатніми, оскільки вони виконані понад чверть століття тому, в абсолютно інших економічних реаліях, і по суті є розрахунками вартості потенціальних, а не актуальних активів національного господарства, а тому не можуть вважатись оцінкою природного багатства.

Економічній оцінці різних видів природного капіталу у складі національного багатства присвячено значну кількість як більш ранніх, так і сучасних праць. Серед них варто відзначити дослідження М.А. Хвесика, І.К. Бистрякова, С.І. Дорогунцова, С.О. Лизуна, Д.В. Клинового, Я.В. Ковалю, В.В. Матюхи [4; 5; 6; 9; 10; 11; 13], В.М. Гейця, А.А. Гриценка [7], М.В. Квак [8], І.М. Бобух [12] та інших науковців, які присвячені різним аспектам оцінки природного багатства та його складових і в яких розглядаються питання просторової організації природних ресурсів. Проте комплексної вартісної оцінки просторової організації природного багатства (включаючи його формування і використання в регіональному вимірі) у зазначених працях не виконано. Отже, це зумовлює актуальність окреслених проблем як з наукової, так і з практичної точок зору.

Мета статті полягає у визначенні просторової організації природного багатства з урахуванням його економічної, екологічної та соціальної ролі, специфіки просторово-поресурсного розподілу та системних ознак підвищення ефективності використання у господарській діяльності держави, регіонів і економічних агентів.

Об'єктом дослідження є природне багатство як природний капітал, організований у господарському просторі країни та актуальний для використання у національній економіці.

Предмет дослідження – процес просторової організації природного багатства з позицій формування і використання природного капіталу як ресурсу розвитку національного господарства через упорядкування природно-ресурсних відносин у рамках національної та регіональної економік.

Методологічні аспекти просторової організації природного багатства

Просторова організація природного багатства визначається вченими з позицій організації саме природного капіталу в національному господарському комплексі, який формується в результаті впливу фізико-географічних, економічних, історичних та інших природно-антропогенних факторів. Зокрема, цей процес характеризується просторово-поресурсною структурою, територіальним розподілом і концентрацією, забезпеченістю населення природним капіталом, економічною віддачею від нього та іншими складовими, які, у свою чергу, визначають ефективність використання природного багатства та його окремих компонентів у системі національної та регіональної економік.

Системна структура просторової організації природного багатства складається з так званих "вертикального" і "горизонтального" напрямів. Перший з них охоплює багатшаровий просторовий фрактал оцінки. Цей фрактал формується на перетині місцевого із загальнодержавним, макрорегіональним, а також глобальним рівнями. Другий напрям включає структуру природного багатства України в поресурсному розрізі через його системні складові (водні, земельні, лісові, мінерально-сировинні та інші ресурси) на кожному з вертикальних рівнів оцінки.

Аналіз вертикального напрямку просторової організації природного багатства свідчить, що у просторовій оцінці природного капіталу важливу роль відіграють сучасні теоретико-практичні концепти господарювання в рамках загальної ідеології сталого розвитку. Сьогодні таких концептів, які пронизують усі системні рівні господарювання, можна виокремити, принаймні, три. Причому, на нашу думку, вони не є альтернативними і не виключають один одного, а навпаки – є комплементарними та охоплюють різні рівні природокористування. В межах нашого дослідження, відповідно до існування трьох основних рівнів господарювання – загальнодержавного, регіонального та локального, можна виокремити принципові концепти розбудови “зеленої” економіки, “синьої” економіки та *нано*економіки, які в сукупності створюють особливий економічний рисунок того чи іншого простору. Інакше кажучи, ці концепти стосуються всіх трьох зазначених рівнів, причому не відповідають їм чітко, але системно превалюють на певному з них.

Наприклад, концепт “зеленої” економіки, засновниками якого є такі дослідники, як Д. Медоуз [14], Е. Шумахер [15] та інші, здійснює домінуючий вплив на державному й регіональному рівнях. Він передбачає активну екологічну політику держави та регіонів через фінансові інструменти впливу на природокористувачів; перехід до нових, менш ресурсомістких технологічних укладів виробництва; всебічний розвиток інфраструктури (у тому числі екологічної); створення так званих “екологічних каркасів” для забезпечення просторового розвитку господарства; фінансування природокористування (включаючи створення суверенних фондів сталого розвитку); тощо.

На муніципальному рівні домінуючим для забезпечення високих економічних ефектів є концепт “синьої” економіки Г. Паулі [16], який по-новому ставить питання забезпечення регіональної конкурентоспроможності. Цей концепт передбачає регіональні ініціативи щодо розвитку висококонкурентних екологоорієнтованих в основному малих і середніх виробництв, які використовують регіональні переваги та унікальну місцеву природно-ресурсну базу. Основними ланками впровадження такого підходу до природокористування є регіональна влада, муніципалітети і територіальні громади. Соціальної та екологічної ефективності господарювання сприятиме корпоративна відповідальність.

На локальному рівні, пов’язаному з економічними агентами (малим підприємством, домогосподарствами, окремими громадянами), дуже важливими є інноваційні підходи, притаманні концепту *нано*економіки. Її сучасну позицію запропоновано порівняно недавно (у 2004 р.) відомими вченими Г. Клейнером [17] та О. В. Іншаковим [18] на основі більш ранніх праць К. Ерроу [19]. Відповідно до неї, первинною ланкою господарювання вважається не підприємство, а власне людина як економічний агент. Відомо, що *нано*економіка намагається винайти найбільш економічно вигідні форми поведінки окремого громадянина (включаючи інвестиційну діяльність, підприємництво, підсобне господарство, соціальне забезпечення тощо). У концепті *нано*економіки виняткове значення має оцінка природного багатства в цілому та його окремих компонентів як джерел корисностей (включаючи явний і прихований дохід – вартість земельних ділянок, води, лісу тощо) для встановлення адекватної ціни їх продажу та оренди. Щодо позицій держави, то це стосується питань формування ефективної фінансової системи, встановлення адекватних ставок податків, платежів і зборів для кінцевих економічних агентів.

Згідно з аналізом горизонтального напрямку просторової організації природного багатства України (зокрема, в регіональному розрізі), природний капітал достатньо повноцінно характеризує його територіальну організацію. Пропонується виконувати оцінку просторово-поресурсної організації природного багатства регіонів України за такими змістовними ознаками:

– територіальний розподіл абсолютної вартості природного багатства країни в цілому та її окремих регіонів, обчислений як сума його складових (водних, земельних, лісових і мінерально-сировинних ресурсів) агрегованим способом і з урахуванням вартості екосистемного капіталу за моделлю просторового факталу;

– територіальна і поресурсна структури природного багатства країни, що визначаються як співвідношення між різними територіями і сферами формування вартості природного капіталу в його загальному обсягу у країні в цілому, яке відображає ступінь регіональної асиметрії в розподілі природного багатства її території;

– територіальне зосередження природного багатства, яке може бути визначене як відношення вартості розрахованого природного багатства на одиницю території (наприклад, на 1 км² площі регіону);

– забезпеченість населення природним багатством та його компонентами, яку можна обчислити як відношення вартості розрахованого природного багатства на 1 жителя певної території;

– загальна ефективність використання природного багатства в економіці, що є відносним показником, який характеризує виробництво ВРП і, відповідно, ВВП у відношенні до вартості природного багатства регіону зокрема і країни в цілому.

Розподіл вартості природного багатства територією України

У просторовій організації природного багатства України (табл.) особливо виокремлено характеристику екосистемного ресурсу. Його визначено через коефіцієнт емерджентності як множник, на величину якого збільшується загальна проста сума вартостей галузевих складових природного багатства [20].

Просторову структуру вартості природного багатства України сформовано в результаті визначення співвідношень агрегованих вартісних характеристик окремих компонентів її природних ресурсів по регіонах (рис. 1). У ній виокремлюють п'ять груп регіонів: з найвищими, високими, середніми (як середній для України використано показник у 40 млрд. грн.), нижчими від середніх і низькими показниками вартості природного багатства (рис. 2). До першої з них (відповідно, понад 100 млрд. грн.) належать Донецька (133,4 млрд. грн.), Дніпропетровська (122,8 млрд.) і Луганська (106,3 млрд. грн.) області; до другої (від 50 млрд. до 100 млрд. грн.) – Київська (включаючи м. Київ) (86,4 млрд. грн.), АР Крим (65,8 млрд. грн.) і Львівська (56,9 млрд. грн.) області; до третьої (від 30 млрд. до 50 млрд. грн.) – Житомирська (32,7 млрд. грн.), Закарпатська (32,2 млрд.), Одеська (37,4 млрд.), Полтавська (41,9 млрд.) і Харківська (49,1 млрд. грн.) області; до четвертої (від 20 млрд. до 30 млрд. грн.) – Вінницька (27,1 млрд. грн.), Волинська (21,1 млрд.), Запорізька (27,5 млрд.), Івано-Франківська (25,8 млрд.), Рівненська (24,7 млрд.), Сумська (22,3 млрд.), Чернівецька (20,3 млрд.) і Чернігівська (28 млрд. грн.) області; до п'ятої (від 10 млрд. до 20 млрд. грн.) – Кіровоградська (17,4 млрд. грн.), Миколаївська (16,4 млрд.), Тернопільська (19,6 млрд.), Херсонська (12,6 млрд.), Хмельницька (19,9 млрд.) і Черкаська (14,7 млрд. грн.) області.

Структура вартості природного багатства України в територіально-поресурсному розрізі

Області та регіони	Види ресурсів				Середнє значення коефіцієнта емерджентності – множника, що враховує екосистемний ресурс	Вартість природного багатства	
	водні	земельні	лісові	мінерально-сировинні		без урахування екосистемної складової	з урахуванням екосистемної складової
Україна.....	67979,90	473181,2759	84457,00	262970,0000	1,1963	888588,1759	1063047,6026
АР Крим (у тому числі м. Севастополь).....	1946,40	46757,0977	2451,00	5542,7210	1,1600	56697,2187	65768,7737
Вінницька.....	2449,70	17220,7331	3042,00	701,4570	1,1600	23413,8901	27160,1125
Волинська.....	2376,30	8064,8363	5471,00	149,0490	1,3141	16061,1853	21106,0036
Дніпропетровська.....	2069,70	32323,5480	1606,00	69866,2400	1,1600	105865,4880	122803,9661
Донецька.....	953,50	32780,1327	1605,00	83001,0900	1,1281	118339,7227	133499,0411
Житомирська.....	3132,00	14638,9022	8952,00	1481,1650	1,1600	28204,0672	32716,7179
Закарпатська.....	7099,20	10847,9222	5831,00	701,4570	1,3141	24479,5792	32168,6150
Запорізька.....	2195,50	13142,3677	929,00	7396,5050	1,1600	23663,3727	27449,5124
Івано-Франківська.....	4181,60	10677,2578	5236,00	1561,2770	1,1917	21656,1348	25807,6159
Київська (у тому числі м. Київ).....	9217,10	60529,3308	5489,00	1397,3250	1,1281	76632,7558	86449,4118
Кіровоградська.....	1159,50	7616,5944	1436,00	3055,4830	1,3141	13267,5774	17434,9235
Луганська.....	1830,60	20030,5127	2619,00	60364,4200	1,2539	84844,5327	106386,5595
Львівська.....	4736,40	27302,9450	5490,00	7909,7900	1,2539	45439,1350	56976,1314
Миколаївська.....	1627,30	9905,6833	845,00	770,3920	1,2539	13148,3753	16486,7478
Одеська.....	1090,80	27951,5568	1774,00	633,4530	1,1917	31449,8098	37478,7383
Полтавська.....	2620,30	26646,5458	2197,00	3726,1980	1,1917	35190,0438	41935,9752
Рівненська.....	2527,80	9861,4495	6503,00	819,7640	1,2539	19712,0135	24716,8937
Сумська.....	2544,60	11560,1959	3718,00	838,3960	1,1917	18661,1919	22238,5424
Тернопільська.....	1738,60	12080,7929	1606,00	243,1340	1,2539	15668,5269	19646,7658

(млн. грн.)

Закінчення таблиці

Харківська.....	2084,30	28150,9806	3380,00	5589,2980	1,2539	39204,5786	49158,6211
Херсонська.....	1958,20	6636,8371	1014,00	442,4860	1,2539	10051,5231	12603,6048
Хмельницька.....	2166,70	11384,5716	2365,00	865,4110	1,1917	16781,6826	19998,7311
Черкаська.....	1390,50	6524,7460	2789,00	1630,2120	1,1917	12334,4580	14698,9736
Чернівецька.....	1166,70	11513,2934	2197,00	612,9590	1,3141	15489,9524	20355,3464
Чернігівська.....	3716,60	9032,4425	5912,00	3670,3060	1,2539	22331,3485	28001,2779

Асиметрія в розподілі вартості природного багатства регіонами має гіперболічний характер і відповідає функціональному опису закону Парето зі співвідношенням близько 30/70. Так, майже 70% усієї кількості областей забезпечують у цілому дещо більше ніж 30% вартості природного багатства України, а 30% регіонів (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Київська (включаючи м. Київ), АР Крим (включаючи м. Севастополь), Львівська, Харківська та Полтавська області) – відповідно, майже 70%. Такий розподіл природного багатства може бути представлений кривою Лоренца як функцією розподілу, в якій акумулюються кількість областей і вартість їх багатства. Відхилення від лінії рівномірного розподілу (пряма лінія, що з'єднує 0 і 100%) виявляє нерівномірність у розподілі природного багатства України та його окремих складових її регіонами.

Для різних складових природного багатства України розподіл вартісних характеристик її регіонами є нерівномірним: найбільші відхилення виявлено у вартості мінерально-сировинних ресурсів, а найменші – у вартості водних ресурсів. Слід зазначити, що тренди розміщення природного багатства регіонами відповідають загальносистемним закономірностям розподілу активів, характерним для світової економіки. Оцінку поресурсної структури природного багатства здійснено з використанням адаптованого і розширеного системно-класифікаційного підходу до вивчення природно-ресурсного потенціалу, запропонованого раніше рядом дослідників (зокрема, В.П. Руденком [1] і В.В. Поповкіним [21]). Відповідно до цього підходу, виокремлюються такі групи ресурсів:

- головні, частка яких у галузевій структурі регіону є найбільшою;
- провідні, частка яких перевищує величину відношення 100 до кількості галузевих ресурсних складових (у нашому випадку їх п'ять – водні, земельні, лісові, мінерально-сировинні та екосистемні), а отже – понад 20%;
- допоміжні, частка яких є меншою від зазначеної величини (тобто від 20%);
- ключові (тобто ресурси, важливі для формування ключових компетенцій (термін запропоновано Ф. Котлером та іншими [22]) і відповідних конкурентних переваг регіонального територіально-господарського комплексу), питома вага яких у галузевій структурі регіону перевищує відповідний показник цієї ресурсної складової країни.

З використанням наведеної класифікації з'ясовано, що у структурі природного багатства України головними є земельні ресурси (44,45%). До провідних належать мінерально-сировинні ресурси (24,68%). Групу допоміжних форму-

ють екосистемні (16,4%), водні (6,39%) і лісові (8,09%) ресурси. Слід наголосити, що ресурси останньої групи мають важливе структуроформуюче значення для природного багатства в національній господарській системі України.

Аналогічні розрахунки здійснено для всіх регіонів України. У цілому аналіз просторово-поресурсної структури її природного багатства дає підстави зробити певні серйозні висновки. По-перше, практично кожний регіон країни має ключові складові природного багатства, що вказує на потенціальні можливості щодо створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки. По-друге, на основі встановлених особливостей у розподілі природного багатства регіонами доцільно формувати відповідний профіль територіальних природно-господарських комплексів. Характер просторового зосередження природного багатства демонструє значну диференціацію в параметрах концентрації природного багатства в регіональному розрізі. Так, найбільше значення (5,03 млн. грн./км²) є характерним для Донецької області, а найменше (0,43 млн. грн./км²) – для Херсонської (рис. 3). За результатами виконаного аналізу виокремлено чотири групи регіонів. До першої належать області з найвищим просторовим зосередженням (понад 3 млн. грн./км²) – Донецька (5,03 млн.), Дніпропетровська (3,84 млн.) і Луганська (3,99 млн.); до другої – області та регіони з високими значеннями відповідного показника (від 2 млн. до 3 млн.) – Київська (2,98 млн.), АР Крим (2,44 млн.), Львівська (2,61 млн.), Закарпатська (2,52 млн.), Чернівецька (2,51 млн.); до третьої – області із середніми показниками (від 1 млн. до 2 млн.) – Харківська (1,56 млн.), Полтавська (1,46 млн.), Одеська (1,12 млн.), Житомирська (1,09 млн.), Запорізька (1,01 млн.), Вінницька (1,03 млн.), Івано-Франківська (1,85 млн.), Рівненська (1,23 млн.), Волинська (1,05 млн.), Тернопільська (1,42 млн.); до четвертої – області з низькими значеннями відповідного показника (менш як 1 млн.) – Чернігівська (0,88 млн.), Сумська (0,93 млн.), Хмельницька (0,97 млн.), Кіровоградська (0,71 млн.), Миколаївська (0,67 млн.), Черкаська (0,7 млн.) і Херсонська (0,44 млн. грн./км²).

У цілому характеристика просторового зосередження природного багатства розглядається як базовий показник для розрахунку приведеної потужності природно-ресурсного потенціалу.

Особливу увагу слід зосередити на характеристиці параметрів забезпеченості регіонів природним багатством (рис. 4), яка визначається вартістю багатства на душу населення території. Як видно, цей показник коливається в межах від 11,6 тис. грн. на особу для Черкаської області до 46,6 тис. грн. – для Луганської. У результаті виокремлено п'ять груп регіонів залежно від забезпеченості населення природним багатством: її найвищий рівень (понад 0,03 млн. грн. на особу) мають Луганська (47,1 тис.), Дніпропетровська (37,1 тис.) і Донецька (30,5 тис.) області; високий (0,025–0,03 млн.) – відповідно, АР Крим (28 тис.), Полтавська (28,6 тис.), Житомирська (25,8 тис.), Закарпатська (25,6 тис.) і Чернігівська (26 тис.) області; середній (0,02–0,025 млн.) – Львівська (22,4 тис.), Рівненська (21,4 тис.), Чернівецька (22,4 тис.) і Волинська (20,3 тис.) області; нижчий від середнього (0,015–0,02 млн.) – Київська (18,9 тис.), Харківська (17,9 тис.), Одеська (15,7 тис.), Запорізька (15,4 тис.), Вінницька (16,7 тис.), Івано-Франківська (18,7 тис.), Сумська (19,4 тис.), Хмельницька (15,2 тис.), Тернопільська (18,2 тис.) і Кіровоградська (17,5 тис.) області; низький (менш як 0,015 млн.) – Миколаївська (14 тис.), Херсонська (11,7 тис.) і Черкаська (11,6 тис.) області. Таким чином, для більшості регі-

онів України цей показник є середнім і нижчим від середнього, але близьким до середньоукраїнського (23,4 тис. грн. на особу).

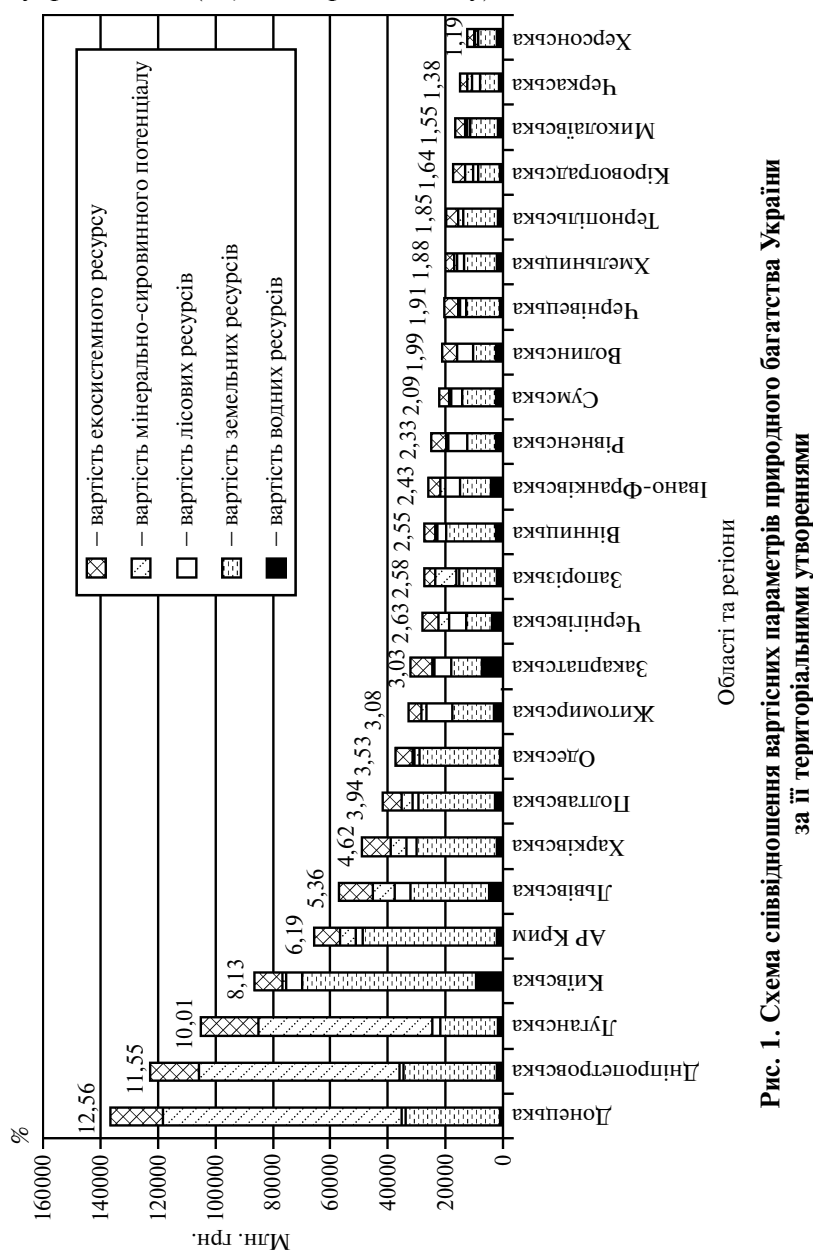

Рис. 1. Схема співвідношення вартісних параметрів природного багатства України за її територіальними утвореннями

Окремим блоком є оцінка загальногосподарської віддачі від використання природного багатства (рис. 5), яка відображає його ефективність. Показник загальногосподарської віддачі характеризує ступінь активного залучення природного багатства у господарський процес. Як такий показник доцільно використовувати безрозмірну величину, коефіцієнт відношення ВВП (для регіонів – ВРП) до вартості природного багатства території. Отже, з огляду на це, пропонуємо виокремити чотири групи областей: з найвищими показниками загальногосподарської віддачі від використання природного багатства (коефіцієнт понад 2 включно) – Київська (4), Запорізька (2) і Черкаська (2,12) області; з високими (1,5–2) – Харківська (1,67), Одеська (1,73), Миколаївська (1,77) і Херсонська (1,54) області; із середніми

(1–1,5) – Донецька (1,28), Дніпропетровська (1,2), Львівська (1,09), Полтавська (1,35), Вінницька (1,22), Хмельницька (1,31), Івано-Франківська (1,25), Сумська (1,12) і Кіровоградська (1,27) області; з низькими (менш як 1 включно) – Луганська (0,55), АР Крим (0,83), Волинська (0,94), Житомирська (0,76), Закарпатська (0,67), Чернігівська (0,85), Рівненська (0,88), Чернівецька (0,65) і Тернопільська (0,91) області.

Рис. 2. Територіальний розподіл вартості природного багатства України

Аналіз територіального розподілу за ефективністю використання природного багатства виявив, що найвищою його віддача є в тих регіонах, які характеризуються вигідним економіко-географічним положенням, великим суспільним значенням, наявністю повних і замкнених циклів переробки сировини на кінцеву споживчу продукцію, а також належним рівнем промислового та соціально-економічного розвитку, високими показниками сільськогосподарського і загальногосподарського освоєння території на фоні сприятливих ґрунтово-кліматичних умов господарювання. Серед них є як регіони з високими показниками вартості природного багатства (Київська область), так і середньо- та малозабезпечені території (Запорізька і Черкаська області).

Рис. 3. Просторове зосередження природного багатства регіонами України

Навпаки, на територіях, де не сформовано цілісних замкнутих циклів переробки природної сировини, де переважають видобувна промисловість, виробництва неповного циклу й сировинні галузі сільського господарства, де економіко-географічне положення є периферійним, рівень освоєння є нижчим від середньо-українського. До цієї групи потрапили території, як відносно багаті на природні ресурси (Луганська область), так і мало забезпечені ними (Чернівецька область).

Природне багатство України у світовому вимірі

На вищому від національного просторового рівня показовою є оцінка природного багатства України у порівнянні зі структурними параметрами функціонування світової економіки. За даними Світового банку і Програми розвитку ООН, у структурі багатства світу в цілому на природні ресурси припадає 20%, на накопичені матеріальні блага – 16%, а на людський капітал – 64% *. У 2012 р. сукупний показник світового багатства сягнув 223 трлн. дол., а отже – природне багатство світу може бути оцінене приблизно у 44,6 трлн. дол. Україна належить до

* Global Wealth Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.thefinancialist.com/wp-content/uploads/2012/10/2012-GlobalWealthReport-.pdf.

держав, середньозабезпечених природними ресурсами, проте з відносно заниженими показниками природного багатства за рахунок незначного рівня капіталізації природних ресурсів. Сьогодні у світі забезпеченість природним багатством становить 6352 дол. на душу населення, а в Україні у 2012 р. у розрахунку на душу населення – відповідно, 2922 тис. дол. (за курсом 8 грн. за 1 дол.), що є у 2,17 раза меншим від світового показника. За розрахунками, вартість природного багатства нашої держави дорівнює 1,063 трлн. грн. (або 133 млрд. дол.), що сягає 0,29% від світової. При цьому Україна займає 0,41% суші планети, рівень територіального зосередження її природного багатства оцінюється у 220,5 тис. дол., тоді як у світі – відповідно, у 299,4 тис. дол. на 1 км².

Рис. 4. Забезпеченість регіонів України природним багатством на душу населення

Отже, наведені дані свідчать, що вартість і просторова концентрація природного багатства України, забезпеченість ним її населення порівняно із загальними показниками виявляють дані, порівнянні, але певною мірою нижчі від середніх у світі. Це зумовлене, крім географічних факторів, низьким рівнем капіталізації природних активів нашої держави, диспропорціями у купівельній спроможності долара і гривні, курсах валют в Україні тощо.

Рис. 5. Загальногосподарська віддача від природного багатства регіонами України

Модель підвищення ефективності використання природного багатства

Вирішення проблеми підвищення ефективності використання природного багатства вимагає трансформації підходів до забезпечення позитивних зрушень. У першу чергу, це стосується процесу побудови просторово-інституціональної моделі, базуючись на якій можна очікувати бажаних результатів. Таку модель автори статті пов'язують з концептом просторово-децентралізованого відповідального корпоративного господарювання на засадах проективно-діяльнісного підходу із забезпеченням дохідності, прибутковості, ефективності природних активів у рамках функціонування інтегративних територіальних природно-ресурсних комплексів (рис. 6).

Ключовими ознаками окресленої моделі є простір, інтегративність, діяльність, результативність, відповідальність, за якими формуються відповідні механізми її реалізації. Звичайно, усі елементи даної моделі перебувають у системному взаємозв'язку. При цьому просторова характеристика є невід'ємною від інституціональної складової. Водночас відповідальне господарювання теж потребує відповідного інституціонального забезпечення. Дуже важливою властивістю розглядуваної

моделі є інтегративність, яка об'єднує в собі концепти “зеленої” економіки, “синьої” економіки та наноекономіки, а також інші ознаки. Слід наголосити, що проективно-діяльнісний підхід до використання природних активів є системно пов'язаним з фінансизацією сфери природокористування на засадах підвищення рівня капіталізації природних ресурсів, які в результаті активного включення їх до економічного обороту стають повноцінними складовими розвитку територіальних господарських систем.

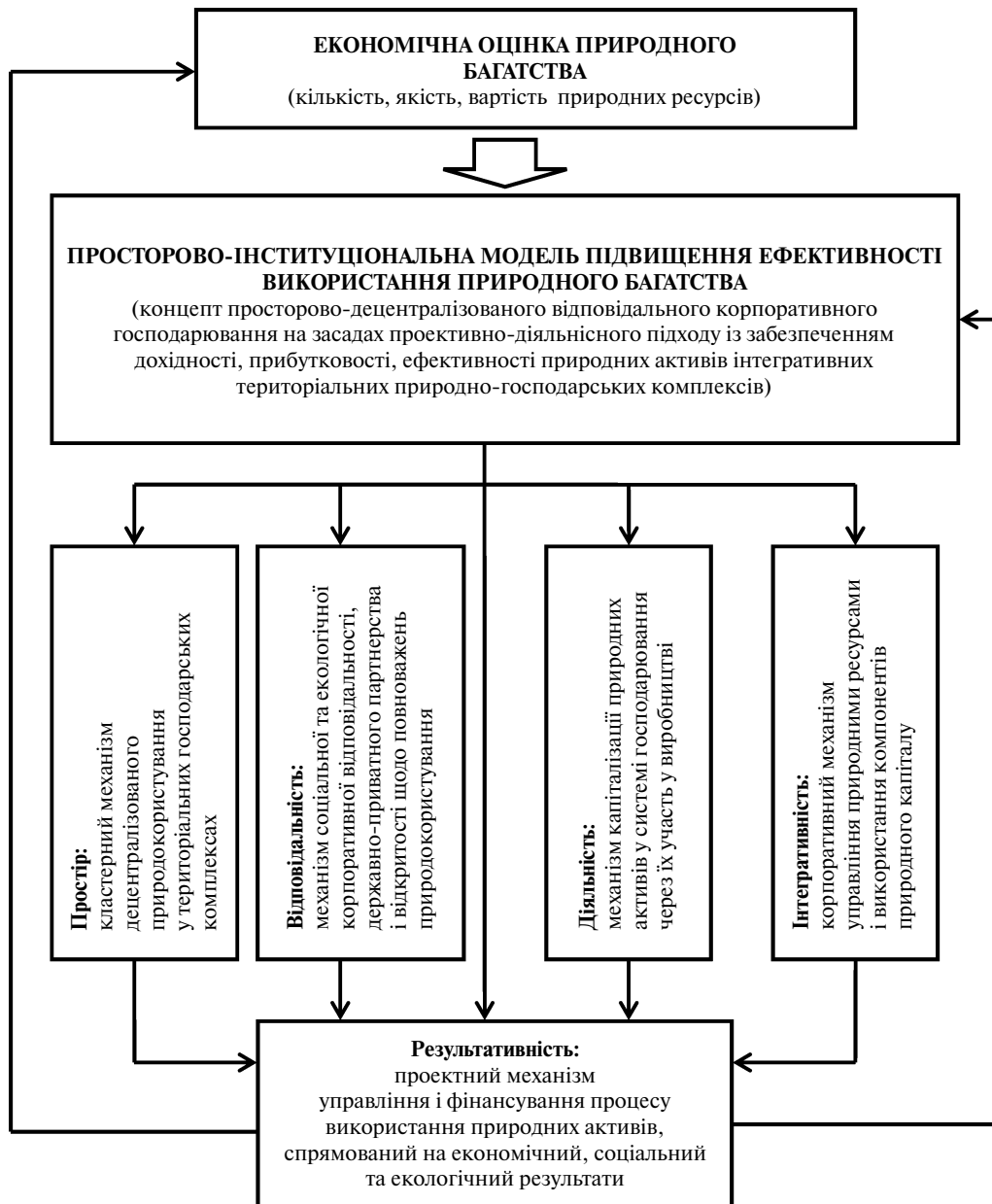

Рис. 6. Структурні ознаки просторово-інституціональної моделі підвищення ефективності використання природного багатства України

Дослідження питання підвищення ефективності використання природного багатства України у просторово-поресурсному вимірі дає можливість чіткіше сформулювати цільові орієнтації зазначеної моделі. Зокрема, до їх складу слід включити:

- забезпечення повноцінної віддачі від природного капіталу шляхом інтеграції природних ресурсів у сферу обігу капітальних активів;
- перехід від агрегованого управління природними ресурсами до інтегративного керування цілісними природно-господарськими комплексами у системі корпоративної економіки природокористування;
- формування в регіонах високоефективних конкурентоспроможних галузей виробництва на основі активізації участі ключових регіональних ресурсів;
- збалансування участі природних активів у суспільному виробництві на засадах підвищення віддачі від фіскального потенціалу природного капіталу;
- активізацію проектних підходів до природно-ресурсного менеджменту і до впровадження структурних форм управління природними й похідними від них фінансовими активами, фінансизації природокористування;
- формування на основі природного капіталу фінансової бази для забезпечення сталого розвитку територій шляхом акумуляції природної ренти у фондах суверенного добробуту, розширення рекомендованого переліку місцевих податків і зборів, надання регіонам права вводити до нього нові фіскальні елементи;
- децентралізацію управління природними ресурсами в регіонах, яка б враховувала їх специфіку і потреби на основі селективного підходу до господарських режимів залежно від специфіки природно-ресурсного потенціалу та забезпеченості природним багатством.

Результативність функціонування окресленої моделі забезпечується саме її інтегративними властивостями і гнучким характером. У системі корпоративного управління розглядуваним процесом у територіальному природно-господарському комплексі водні, земельні, лісові та мінерально-сировинні ресурси відіграють роль єдиного цілісного активу природного багатства території. За такою проектною моделлю можна застосувати широкий набір інструментів забезпечення розвитку територіальних господарських комплексів різних рівнів. Крім того, з використанням просторово-інституціонального підходу до управління природокористуванням істотно зростає роль територіальних громад, стосовно до яких за рахунок децентралізації об'єктивно виникає необхідність формування організаційно-правових засад для інтеграції природного капіталу в економічний оборот як повноцінного територіального активу.

Як окреме завдання слід визначити вибір оптимальних управлінських фракталів (просторових багаторівневих управлінських систем) для формування інтегративних територіально-господарських комплексів – об'єктів стратегічного проектування та управління. Дослідженнями просторової організації природного багатства встановлено, що сьогодні в Україні відбувається процес утворення макромасштабних природно-ресурсних районів, достатньо чітко диференційованих за характерними ознаками структури природно-ресурсного потенціалу, природно-кліматичними умовами, характером та ефективністю використання ресурсної бази територій. У просторовому відношенні ці райони відповідають фракталам управління природокористуванням міжобласного рівня щодо формування інтегративних природно-господарських утворень. У цьому зв'язку слід зробити відступ і зосередити увагу на особливостях визначення природно-економічного району. У нашому випадку він розглядається як таксонна, об'єктивно сформована, географічно цілісна територія, що характеризується якісно своєрідним, внутрішньо цілісним поєднанням природних умов і ресурсів, які в комплексі відіграють роль

фактора формування відповідної структури господарства і суспільного територіального поділу праці, а також визначають серед інших факторів територіальну організацію господарства. Саме на базі природно-економічного району формується інтегративний територіальний природно-господарський комплекс (ІТПГК) як просторове природно-антропогенне утворення на базі системи взаємозв'язків між компонентами природи й господарством, яке функціонує в певних просторових межах на основі досягнення за рахунок ефективного управління динамічного балансу між економічною доцільністю споживання природних ресурсів та екологічною виправданістю втручання у природний стан навколишнього природного середовища.

Головною цільовою функцією природно-економічного району є саме інтегративна, тобто об'єднання в одну природно-господарську систему територій з такими природними умовами, ресурсами, соціальними і виробничими факторами господарювання, за рахунок взаємодії яких можливо досягти синергетичного ефекту в системі господарського простору країни (включаючи збалансування рівнів залучення природного капіталу до господарського обороту та економічного розвитку регіонів у цілому). На основі дослідження просторової організації природного багатства України запропоновано як аванпроект відповідну схему природно-економічного районування України (рис. 7). Зокрема, визначено вісім природно-економічних районів: **Південно-Східний** (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська області); **Західний** (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська, Чернівецька області); **Причорноморський** (Одеська, Миколаївська, Херсонська області); **Кримський** (АР Крим (з м. Севастополь)); **Лісо-степовий** (Вінницька, Хмельницька, Кіровоградська); **Поліський** (Волинська, Житомирська, Рівненська); **Північно-Східний** (Харківська, Полтавська, Сумська); **Центральний** (Київська (з м. Київ), Черкаська, Чернігівська області).

У перспективі виокремлені природно-економічні райони можуть закласти базу для формування ІТПГК макrorівня. У цілому деталізовані питання про роль і місце таких інтегративних господарських утворень, ступінь їх внутрішньої інтеграції, наявність і характер управлінських структур, базові засади їх розвитку на перспективу виходять за межі цієї статті, залишаючись відкритими для подальших досліджень за відповідними напрямками. Сьогодні може йтися про загальний рамковий концепт їх розвитку на принципах державного регулювання міжобласного рівня, структурного, корпоративного і проектного управління, а також консолідованого фінансування сфери використання й охорони природних ресурсів і сталого розвитку регіонів.

У найближчій перспективі запропонована схема природно-економічного районування може стати основою для розробки програм міжрегіонального співробітництва у сфері природокористування, організації великих і середніх інвестиційних проектів спільного використання природно-ресурсної бази регіонального господарства, розвитку природоохоронної та виробничої інфраструктур за активної участі бізнес-структур регіонів, які входять до відповідного ІТПГК.

У середній та віддаленій перспективах можливими управлінськими рішеннями є створення корпоративних структур з управління сталим розвитком відповідних територій і регіональних фондів суверенного добробуту, а також розробка схеми нового адміністративно-територіального устрою України з укрупненням регіонів, де може бути використаний, зокрема, наведений аванпроект.

Рис. 7. Аванпроект природно-економічного районування України

Висновки

Визначення просторової організації національного природного багатства України є інструментом, за допомогою якого можливо значно підвищити рівень ефективного цілеспрямованого використання природного капіталу в господарському комплексі країни.

Національне природне багатство України, що сформувалося в результаті фізико-географічних, економічних, історичних та інших природно-антропогенних факторів і процесів, слід використовувати диференційовано на різних просторових рівнях (включаючи загальнодержавний, регіональний, локальний), спираючись на принципи "зеленої" економіки, "синьої" економіки та наноекономіки, відповідно до яких упорядковуються методи оцінки і напрями формування територіальних господарських систем.

Результати просторово-поресурсної вартісної оцінки природного багатства України та її регіонів зосереджують увагу на значущості факторів територіального розподілу, концентрації, забезпеченості населення природним багатством, економічної віддачі від нього та інших складових у створенні умов для ефективного роз-

витку територій у системі світових, національних і регіональних економічних відносин. При цьому важливу роль відіграє саме комплексність підходу до оцінки природного багатства України та її регіонів, яка дозволяє не тільки виокремити та охарактеризувати особливості структурної диференціації розподілу природного багатства та його окремих складових, але й більшою мірою визначити методи їх використання. Цьому процесу сприятиме запропонована просторово-інституціональна модель підвищення ефективності використання природного багатства, яка базується на концепті просторово-децентралізованого відповідального корпоративного господарювання та проєктивно-діяльнісному підході, із забезпеченням доходності, прибутковості та ефективності використання природних активів ІТПГК.

Саме оновлений тип ІТПГК міжобласного рівня природно-економічного району є таксонною, об'єктивно сформованою, географічно цілісною територією, що утворюється в результаті природно-економічних факторів. Істотним є те, що він характеризується якісно своєрідним, внутрішньо цілісним поєднанням природних умов і ресурсів, які в комплексі відіграють роль фактора формування відповідної структури господарства і суспільного територіального поділу праці, а також визначають серед інших факторів територіальну організацію господарства. На основі результатів дослідження просторової організації природного багатства у статті запропоновано аванпроект природно-економічного районування України.

Список використаної літератури

1. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: підруч. : У 3 ч. – Ч. 3. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 552 с.
2. Руденко В.П. Географическое разнообразие природно-ресурсного потенциала регионов Украины. – Красноярск : КГТЭИ, 2007. – 168 с.
3. Руденко В.П. Довідник з географії природно-ресурсного потенціалу України. – К. : Вища школа, 1993. – 180 с.
4. Інституціоналізація природно-ресурсних відносин : моногр. ; [за ред. М.А. Хвесика]. – К. : ДУ “ІЕПСР НАН України”, 2012. – 400 с.
5. Хвесик М., Бистряков І., Клиновий Д., Лизун С. Змістовні ознаки комплексної економічної оцінки природного багатства України // Економіст. – 2014. – № 12. – С. 4–9.
6. Комплексна економічна оцінка природних ресурсів ; [за ред. М.А. Хвесика]. – К. : ДУ “ІЕПСР НАН України”, 2013. – 264 с.
7. Капіталізація економіки України ; [за ред. В.М. Гейця і А.А. Гриценка]. – К. : Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2007. – 220 с.
8. Квас М. Національне багатство України: стан та перспективи // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2008. – № 1. – С. 29–36.
9. Клиновий Д.В., Петровська І.О. Концептуальні засади комплексної оцінки природного багатства України // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2014. – № 1. – С. 105–111.
10. Матюха В.В. Щодо питання комплексної економічної оцінки мінерально-ресурсного потенціалу // Механізм регулювання економіки. – 2012. – № 1. – С. 39–46.
11. Національне багатство України : моногр. ; [за ред. С.І. Дорогунцова]. – К. : РВПС України НАН України, 2005. – 224 с.
12. Бобух І.М. Пропозиції та перспективи формування національного багатства України : моногр. – К. : Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2010. – 372 с.

13. Хвесик М.А., Збагерська Н.В. Економічна оцінка природних ресурсів: основні методологічні підходи. — Рівне : РДТУ, 2000. — 194 с.
14. Медоуз Д.Х., Рандерс Й., Медоуз Д.Л. Пределы роста. 30 лет спустя : учеб. пособ. для ВУЗов. — М. : Академкнига, 2007. — 342 с.
15. Schumacher E.F. Small is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered. — London : Blond and Briggs, 1973. — 250 p.
16. Паулі Г. Синя економіка: 10 років, 100 інновацій, 100 мільйонів робочих місць. — К. : Risk Reduction Foundation, 2012. — 353 с.
17. Клейнер Г. Наноекономіка // Вопросы экономики. — 2004. — № 12. — С. 70–93.
18. Иншаков О.В. Экономическая генетика и наноекономика. — Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2007. — 94 с.
19. Arrow K. Reflections on the essays / Arrow and the Foundations of the Theory of Economic Policy [ed. by G.R. Feiwel]. — L. : Macmillan, 1987. — 734 p.
20. Бистряков І.К., Клиновий Д.В. Системне визначення економічної оцінки природного багатства України // Вісник НАН України. — 2015. — № 8. — С. 49–57.
21. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / РВПС України НАН України. — К. : Наукова думка, 1993. — 218 с.
22. Котлер Ф., Бергер Р., Бикхофф Н. Стратегический менеджмент по Котлеру. Лучшие приемы и методы. — М. : Альпина Паблишер, 2012. — 144 с.

References

1. Rudenko V.P. *Geografiya Pryrodno-Resursnogo Potentsialu Ukrainy, u 3 ch.* [Geography of Ukraine's Natural-Resource Potential, 3 Parts]. Chernivtsi, Chernivtsi Nat. Univ., 2010, Part 3 [in Ukrainian].
2. Rudenko V.P. *Geograficheskoe Raznoobrazie Prirodno-Resursnogo Potentsiala Regionov Ukrainy* [Geographic Diversity of the Natural-Resource Potential of Ukraine's Regions]. — Krasnoyarsk, KSTEI, 2007 [in Russian].
3. Rudenko V.P. *Dovidnyk z Geografii Pryrodno-Resursnogo Potentsialu Ukrainy* [Handbook on the Geography of Ukraine's Natural-Resource Potential]. Kyiv, Vyshcha Shkola, 1993 [in Ukrainian].
4. *Institutsionalizatsiya Pryrodno-Resursnykh Vidnosyn, za red. M.A. Khvesyka* [Institutionalization of Natural-Resource Relations], edited by M.A. Khvesyk. Kyiv, IENMSD of the NASU, 2012 [in Ukrainian].
5. Khvesyk M., Bystryakov I., Klynovyi D., Lyzun S. *Zmistovni oznaky kompleksnoi ekonomichnoi otsinky pryrodnoho bagatstva Ukrainy* [Informative signs of a complex economic estimate of Ukraine's natural wealth]. *Ekonomist – Economist*, 2014, No. 12, pp. 4–9 [in Ukrainian].
6. *Kompleksna Ekonomichna Otsinka Pryrodnykh Resursiv, za red. M.A. Khvesyka* [Complex Economic Estimate of Natural Resources], edited by M.A. Khvesyk. Kyiv, IENMSD of the NASU, 2013 [in Ukrainian].
7. *Kapitalizatsiya Ekonomiky Ukrainy, za red. V.M. Geitsya, A.A. Grytsenka* [Capitalization of Ukraine's Economy], edited by V.M. Heyets, A.A. Grytsenko. Kyiv, Inst. for Economics and Forecast. of the NASU, 2007 [in Ukrainian].
8. Kvak M. *Natsional'ne bagatstvo Ukrainy: stan ta perspektyvy* [Ukraine's national wealth: state and perspectives]. *Visn. Ternop. Nats. Ekon. Univ. – Bull. of Ternop. Nat. Econ. Univ.*, 2008, No. 1, pp. 29–36 [in Ukrainian].
9. Klynovyi D.V., Petrovs'ka I.O. *Kontseptual'ni zasady kompleksnoi otsinky pryrodnoho bagatstva Ukrainy* [Conceptual principles of a complex estimate of Ukraine's natural

wealth]. *Zbir. Nauk. Prats' Nats. Univ. Derzh. Podat. Sluzh. Ukrainy – Coll. of Sci. Works of Nat. Univ. State Tax. Serv. of Ukraine*, 2014, No. 1, pp. 105–111 [in Ukrainian].

10. Matyukha V.V. *Shchodo pytannya kompleksnoi ekonomichnoi otsinky mineral'no-resursnogo potentsialu* [To the question of a complex economic estimate of the mineral-resource potential]. *Mekh. Reg. Ekon. – Mech. of Regul. of Econ.*, 2012, No. 1, pp. 39–46 [in Ukrainian].

11. *Natsional'ne Bagatstvo Ukrainy, za red. S.I. Doroguntsova* [Ukraine's National Wealth], edited by S.I. Doroguntsov. Kyiv, CSPFU, NAS of Ukraine, 2005 [in Ukrainian].

12. Bobukh I.M. *Propozytsii ta Perspektyvy Formuvannya Natsional'nogo Bagatstva Ukrainy* [Proposals and Perspectives of Formation of Ukraine's National Wealth]. Kyiv, Inst. for Economics and Forecast. of the NASU, 2010 [in Ukrainian].

13. Khvesyuk M.A., Zbagers'ka N.V. *Ekonomichna Otsinka Pryrodnykh Resursiv: Osnovni Metodologichni Pidkhody* [Economic Estimate of the Natural Resources: Basic Methodological Approaches]. Rivne, RSTU, 2000 [in Ukrainian].

14. Meadows D.H., Randers J., Meadows D.L. *Predely Rosta. 30 Let Spustya* [Limits to Growth: The 30-year Update]. Moscow, Akademkniga, 2007 [in Russian].

15. Schumacher E.F. *Small is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered*. London, Blond and Briggs, 1973.

16. Pauli G. *Synya Ekonomika: 10 Rokiv, 100 Innovatsii, 100 Mil'ioniv Robochykh Mists'* [The Blue Economy: 10 years – 100 innovations – 100 millions jobs]. Kyiv, Risk Reduction Foundation, 2012 [in Ukrainian].

17. Kleiner G. *Nanoekonomika* [Nanoeconomics]. *Vopr. Ekon. – Quest. of Econ.*, 2004, No. 12, pp. 70–93 [in Russian].

18. Inshakov O.V. *Ekonomicheskaya Genetika i Nanoekonomika* [Economic Genetics and Nanoeconomics]. Volgograd, VolSU, 2007 [in Russian].

19. Arrow K. Reflections on the essays, in: *Arrow and the Foundations of the Theory of Economic Policy*, edited by G.R. Feiwel. London, Macmillan, 1987.

20. Bystryakov I.K., Klynovyi D.V. *Systemne vyznachennya ekonomichnoi otsinky pryrodnogo bagatstva Ukrainy* [The system definition of an economic estimate of Ukraine's natural wealth]. *Visn. NAN Ukr. – Bull. of NAS of Ukr.*, 2015, No. 8, pp. 49–57 [in Ukrainian].

21. Popovkin V.A. *Regional'no-Tsilisnyi Pidkhid v Ekonomitsi* [The Regionally Integral Approach to the Economy]. Kyiv, CSPFU, NAS of Ukraine, Naukova Dumka, 1993 [in Ukrainian].

22. Kotler Ph., Berger R., Bickhoff N. *Strategicheskii Menedzhment po Kotleru. Luchshie Priemy i Metody* [The Quintessence of Strategic Management: What You Really Need to Know to Survive in Business]. Moscow, Al'pina Publisher, 2012 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 7 березня 2016 р.
